

יסודות יבמות

שיעור עשירי

זכיית היבם בנכסי אחיו

מקורות

- א. גמ' כד.-: "מתני'... בראוי כבמוחזק"; רש"י שם, ד"ה אלא למאי; רמב"ן שם, ד"ה מה בכור
 ב. גמ' מ. "מתני' החולץ ליבמתו הרי... "שפיר אפכת"
 ג. גמ' יז: "אשת אחיו שלא... ובאמא צריכא"; רש"י שם, ד"ה והא מהיכא; רמב"ן שם, ד"ה הא מהיכא
 ד. תשובות מיימוניות ספר משפטים סי' נא
 ה. שו"ת מהר"י וייל סי' מא

רמב"ן כד: ד"ה מה בכור

מה בכור אינו נוטל בראוי כבמוחזק אף היבם. פרש"י ז"ל אף יבם הנוטל פי שנים בנכסי אביו חלקו וחלק אחיו המת אינו נוטל בראוי כבמוחזק, שהוא ז"ל סובר שבנכסי אביו נוטל חלקו וחלק אחיו אף על פי שמת אביו לאחר שמת אחיו, ובראוי לאביהן קא אמרינן דומיא דבכור, אבל בהלכות גדולות בהלכות נחלות כתוב כך, וכן היבם בנכסי אחיו כגון ראובן ושמעון ראויין לירש את יעקב אביהן מת ראובן בחיי יעקב דהוה ליה נכסי יעקב אצל ראובן ראוי, ועמד שמעון ויבם את אשתו ואחר כך מת יעקב, אי נמי מת יעקב ואחר כך יבם שמעון, אין שמעון נוטל בראוי כבמוחזק אלא מנכסי דמטו ליה לראובן מן יעקב אביו מטי ליה לשמעון מנאתיה כחד מאחיה, וכן נראין הדברים, ועוד דאמרינן לקמן בפרק החולץ אי מה בכור לאחר מיתת אביו שקיל פי שנים אף יבם לאחר מיתת האב שקיל פי שנים, ומפרקינן מידי על שם אביו כתיב על שם אחיו אמר רחמנא ולא על שם אביו, ואף על גב דהתם לר' יהודה מקשינן שמעינן מינה לרבנן דלאו על שם אביו כתיב ולא שקיל פי שנים בנכסי האב דראוי למורישו הוי והוא אחיו הוא יורש.

רמב"ן יז: ד"ה הא מהיכא

הא מהיכא תיתי יבום בנחלה תלה רחמנא. פירש"י ז"ל דכתיב יקום על שם אחיו המת ומוקמינן לה לקמן יקום על שם אחיו לנחלה, ואיכא למידק א"כ לרב יהודה למה לי יחדיו פרט לאחים מן האם תיפוק ליה מהתם, וכולה שמעתין למאי דס"ד מעיקרא דקראי למעוטי אחים מן האם מדרשי אמאי לא אקשינן בפשיטותא דהא יבום בנחלה תלא רחמנא כדקא פשיטא ליה השתא, אלא מהתם ליכא למילף אלא שהיבם יורש נכסי אחיו ונחלה תלויה ביבום וכשם שאין אחים מן האב חולקין עמו שכיון שיבם זכה אף באחיו מן האם שאינו ראוי לירש אפשר שאם קדם זכה, אלא ה"פ יבום בנחלה תלא רחמנא מהאי קרא גופיה דכיון דכתיב יחדיו ודרשת המיוחדין בנחלה כלומר שיוורשין זה את זה, למה לך קרא אחרינא הא אין אחין מן האב ומן האם מיוחדין בנחלה יותר מאחים מן האב, כנ"ל.

תשובות מיימוניות ספר משפטים סי' נא

וששאלת על היבם שיבם אשת אחיו שמת בחיי אביו ואח"כ מת אביו ואח"כ מת היבם. לכאורה היה נראה לי דאפילו מת היבם בחיי אביו שבני היבם נוטלים פי שנים, חלק אביהן וחלק אחיו שמת, דכיון דבכור קרייה רחמנא מה בכור שמת בחיי אביו בניו נוטלין חלק בכורתו... אמנם אח"כ ראיתי בספר ראבי"ה זצ"ל שהביא דברי ה"ג

דיבם חשיב כאילו הוא בן אחיו המת לירש כחו ופירש דלא שקיל חלק אחיו בנכסי אביו דחשוב הוא לגבי דידיה כנכסי אבא דאבא. ואם כן נראה לי לפי ה"ג דהא דקאמרין בס"פ יש בכור גבי יבם דלא שקיל בשבח לא שנו אלא בשבח ששבחו נכסים בין מיתה ליבום, נ"ל לפי ה"ג בין מיתה אחיו המת ליבום דכיון דהיבם יורשו אינו יורש אלא מה שהיה מוחזק ולא בשבח שהשביחו נכסים לאחר מיתתו. ומיהו שיטת רש"י ושיטת תוס' אינה כן אלא כדפי' שהוא יורש את אביו מכח המת דאע"ג דהשביח לאחר מותו לא הוה ראוי כל כמה דאביהן קיים דיבם במקום אחיו קאי והרי הוא כאילו אחיו חי וכל מה שלא היה מוחזק אביהן בחייו ההוא קרי ראוי.

שו"ת מהר"י וייל סי' מא

ואפילו לפי' הה"ג והרמב"ם דסבירא להו דהיבם אינו נוטל חלק אחיו המת בנכסי אביו אלא היכא שמת אביהם בחייו אחיו ונפל הירושה קמי אחיו בחייו אבל היכא שמת אחיו קודם אביהם ולאחר כך מת אביהם אינו נוטל חלק אחיו המת דכיון דלא היו אלא ראוי לאחיו ולא היה מוחזק בהם אין היבם נוטל בראוי כבמוחזק. אי משום האי טעמא סבר אבי היבם לירש החובות והמשכונות של גוים דסבירא ליה דהוי ראוי ואין היבם נוטל בראוי האי טעמא דפריכ' הוא. דנראה לע"ד דבנדון דידן בחובות ובמשכונות של גוים מודו ההלכות גדולות והרמב"ם דירית להו היבם ולא אבוה דמיתנא. אפילו אם תמצא לומר דחובות ומשכונות של גוים הוו ראוי אפילו הכי ירית להו יבם ולא אביו כיון שאחיו מת היה מוחזק באותן נכסים קודם שהלוח אותם להגוים משום האי טעמא ירית להו היבם. דלא דמי להיכא שמת אביו לאחר שמת אחיו דאינו נוטל חלק אחיו משום דהוי ראוי לאחיו. דשאני התם שאחיו המת לא היה מוחזק באותן נכסים מעולם אבל הכא כיון דכבר היה אחיו המת מוחזק באילו נכסים ירית להו היבם. אף על גב היכא דמת אביו בחייו אחיו אינו נוטל בשבח חלק אחיו אף על גב דנפל הירושה לפני אחיו קודם שמת והוי כאילו מוחזק במנתא דידיה אפילו הכי אינו נוטל בשבח משום דלא נתברר חלק אחיו מעולם אבל היכא דנתברר חלקו כגון בנדון דידן ודאי ירית ליה היבם... ואם נפשך לומר מ"ש דגבי בכור הוי ראוי ולגבי יבם לא הוי ראוי הא בכור קרייה רחמנא. יש להשיב הא דקרייה רחמנא בכור ליבם היינו דווקא בנכסי דאבא שנוטל חלק אחיו המת יותר על חלקו בהוא חלק קרייה רחמנא בכור אבל לא במה דירית מאחיו המת גופיה דבכור הוא נמי דאינו נוטל בראוי דווקא בחלק דאית ליה יתיר על אחוהי. הכא נמי בהאי חלק דנוטל בנכסי אביו יתיר על אחוהי הוא דאקיש רחמנא לבכור ולא בהוא נכסים דירית מאחיו גופיה.

המשנה מלמדת כי היבם זוכה בנכסי אחיו:

[משנה מ.]

הכונס את יבמתו זכה בנכסים של אחיו.

הגמרא לומדת דין זה מפרשיית יבום:

'קום על שם אחיו' – לנחלה. אתה אומר לנחלה, או אינו אלא לשם, יוסף קורין אותו יוסף, יוחנן קורין אותו יוחנן? נאמר כאן 'קום על שם אחיו ונאמר להלן 'על שם אחיהם יקראו בנחלתם', מה שם האמור להלן נחלה, אף שם האמור כאן לנחלה. [יבמות כד.]

התנאים נחלקים בגדרי דין זה. לפי שיטת חכמים, היבם זוכה בנכסי אחיו בכל מקרה. לעומתם, רבי יהודה סבור שהיבם זוכה בנכסי אחיו רק כאשר אביהם אינו קיים:

[משנה מ.]

רבי יהודה אומר: בין כך ובין כך, אם יש שם אב נכסים של אב.

נראה כי לשיטת רבי יהודה, זכיית היבם בנכסי אחיו מבוססת על קדימות בירושה – הואיל והוא ייבם את אחיו, הוא קודם לכל אחיו גם לעניין ירושה. בהתאם לכך, הוא קודם לשאר אחיו, אך לא לאביו – שכן "אב קודם לכל יוצאי ירכו" – ולכן "אם יש אב נכסים של אב".

על פי האמור, יש לעיין בשיטת חכמים, על פיה יבם זוכה בנכסי אחיו בכל מקרה – בין כאשר יש אב ובין כאשר אין אב.

בשיטתם ניתן להציע שתי הבנות:

- א. חכמים מודים לתפיסתו העקרונית של רבי יהודה ביסוד דין זכיית היבם בנכסי אחיו: גם לשיטתם זהו דין של **קדימות בירושה**, אלא שהם חולקים על רבי יהודה בהיקף הדין – לשיטתם יבם אינו קודם בירושה רק לשאר האחים אלא גם לאב.
- ב. חכמים חולקים על רבי יהודה ביסוד דין זכיית היבם בנכסי אחיו: לשיטתם, יבם אינו זוכה בנכסי אחיו מדיני ירושה אלא **מדיני היבום**: הואיל והוא 'קם תחת אחיו' לעניין יבום – הוא 'קם תחתיו' גם לעניין הזכייה בנחלתו.

הבנות אלו עומדות ביסוד מחלוקת הראשונים באלו נכסים זוכה היבם. שורש מחלוקת הראשונים בדברי הגמרא בפרק שני:

אלא בכור דקרייה רחמנא, למאי הלכתא? לגריעותא, מה בכור אינו נוטל בראוי כבמוחזק, אף האי אינו נוטל בראוי כבמוחזק. [יבמות כד.-:]

הגמרא אומרת שיבם נוטל ב'מוחזק' אבל לא ב'ראוי'.

רש"י מבאר:

בכור אינו נוטל – חלק בכורה בנחלה הראויה לבא להם אחר מיתת אביהן, אלא במה שמוחזק ביד אביהן ביום מותו, דכתיב 'בכל אשר ימצא לו'. אף יבם הנוטל פי שנים בנכסי אביו, חלקו וחלקו אחיו שמת, אינו נוטל בראוי כבמוחזק. [רש"י שם, ד"ה בכור]

מדברי רש"י עולה כי יבם שייבם את אשת אחיו ולאחר מכן מת אביו, זוכה בשני חלקים בירושת אביו: בחלקו ובחלק אחיו המת. וביחס לזכייתו בחלקו של אחיו המת בירושת אביו אומרת הגמרא: "מה בכור אינו נוטל בראוי כבמוחזק, אף האי אינו נוטל בראוי כבמוחזק" – כשם שבכור זוכה בחלק הנוסף רק במה שהוחזק ביד האב ביום מותו, כך יבם זוכה בחלק הנוסף (=חלקו של אחיו המת) רק ממה שהוחזק ביד האב ביום מותו.

הרמב"ן מביא פירוש שונה בשם בה"ג:

אבל בהלכות גדולות בהלכות נחלות כתוב כך: 'וכן היבם בנכסי אחיו, כגון ראובן ושמעון ראויין לירש את יעקב אביהן, מת ראובן בחיי יעקב, דהוה ליה נכסי יעקב אצל ראובן ראוי, ועמד שמעון ויבם את אשתו ואחר כך מת יעקב, אי נמי מת יעקב ואחר כך יבם שמעון – אין שמעון נוטל בראוי כבמוחזק, אלא מנכסי דמטו ליה לראובן מן יעקב אביו מטי ליה לשמעון מנאתיה כחד מאחיה. [רמב"ן שם, ד"ה מה בכור]

לדבריו, כעיקרון היבם זוכה בנכסי האח המת בלבד. לכן, אם האח מת לפני האב, היבם אינו זוכה בחלקו של האח המת בנכסי אביו. רק אם האח מת לאחר האב, וכך האח כבר זכה בחלקו בנכסי אביו המת – היבם זוכה בחלק זה, וכך יש לו שני חלקים בנכסי אביו.

המהר"ם מבאר את יסוד מחלוקת הראשונים:

ראיתי בספר ראבי"ה זצ"ל שהביא דברי הלכות גדולות, **דיבם חשיב כאילו הוא בן אחיו המת לירש כוחו...** ומיהו שיטת רש"י ושיטת תוספות אינה כן, אלא כדפירשתי, שהוא יורש את אביו מכח המת דאף על גב דהשביח לאחר מותו לא הוה ראוי כל כמה דאביהן קיים, **דיבם במקום אחיו קאי והרי הוא כאילו אחיו חי**, וכל מה שלא היה מוחזק אביהן בחייו ההוא קרי ראוי. [תשובות מיימוניות ספר משפטים סי' נא]

לדבריו, מחלוקת הראשונים נעוצה בשתי ההבנות דלעיל בשיטת רבנן. בה"ג נוקט כהבנה הראשונה, על פיה יבם זוכה בנכסי אחיו **מדין ירושה** – "דיבם חשיב כאילו הוא בן אחיו המת לירש כוחו". בשל כך, יבם זוכה רק בנכסי אחיו ולא בחלק הראוי לאח בנכסי האב. לעומתו, רש"י נוקט כהבנה השנייה, על פיה יבם זוכה בנכסי אחיו **מדיני היבום** – "דיבם במקום אחיו קראי והרי הוא

כאילו אחיו חי". בשל כך, היבם אינו זוכה רק בנכסי אחיו, אלא בנוסף לזכייתו בנכסי אחיו הוא מקבל את חלקו של אחיו בנכסי האב.¹

מדברי מהר"י וייל עולה הבנה שונה בשיטת בה"ג. מהר"י וייל כותב בשיטת בה"ג, כי הכלל "מה בכור אינו נוטל בראוי כבמוחזק, אף האי אינו נוטל בראוי כבמוחזק" אמור לגבי זכיית היבם בנכסי האב בלבד:

הא דקרייה רחמנא בכור ליבם, היינו דווקא בנכסי דאבא, שנוטל חלק אחיו המת יותר על חלקו, בההוא חלק קרייה רחמנא בכור, אבל לא במה דירית מאחיו המת גופיה. דבכור הוא נמי דאינו נוטל בראוי דווקא בחלק דאית ליה יתיר על אחוהי, הכא נמי בהאי חלק דנוטל בנכסי אביו יתיר על אחוהי הוא דאקיש רחמנא לבכור, ולא בההוא נכסים דירית מאחיו גופיה. [שר"ת מהר"י וייל סי' מא]

לדבריו, יבם זוכה בנכסי האב "בראוי כבמוחזק", ודברי הגמרא שיבם "אינו נוטל בראוי כבמוחזק" אמורים לגבי זכיית היבם בחלקו של אחיו בנכסי האב.²

דברי מהר"י וייל מבוססים על הבנה כי גם לשיטת בה"ג, זכיית היבם בחלקו של אחיו בנכסי האב אינה מחמת שנכסים אלו שייכים לאב – נכסים אלו, הואיל ועדיין לא התחלקו נחשבים ל'תפוסת הבית', והם עדיין ברשות האב – אלא משום שהיבם 'קם תחת אחיו' ובשל כך הוא זוכה בחלקו.

על בסיס הבנה זו מחדש מהר"י וייל, כי הכלל שיבם "אינו נוטל בראוי כבמוחזק" אמור רק לגבי זכיית היבם בנכסי האב, ולא לגבי זכייתו בנכסי האב המת.

הרב יהודה עמיטל בספרו 'רסיסי טל' מבאר את טעמו של חידוש זה:

ונראה להוסיף עוד הסבר לדבר, דבכורה שייכת רק במקום שיש חלוקה, ומי שנקרא בכור נוטל פי שניים, אבל במקום שהוא יורש יחיד לא שייך לומר ש'בכור קרייה רחמנא'. לכן רק על נכסי האב שמת בחיי האב ולפני חלוקה, דשם היבם מקבל חלק אחד ככל האחים וכתוצאה מן היבום מקבל שני חלקים, על זה שייך לומר 'בכור קרייה רחמנא', ועל חלק זה נוטל רק במוחזק ולא בראוי. אבל על חלק המת שנוטל כיוורש יחיד, אינו כבכור, וממילא אין חילוק בין ראוי לבין מוחזק. [רסיסי טל ח"א סי' יב אות ד]

לדבריו, הגבלת זכות היבם, "מה בכור אינו נוטל בראוי כבמוחזק, אף האי אינו נוטל בראוי כבמוחזק", אמורה דווקא כאשר יש חלוקה: כשם שהבכור מקבל פי שניים רק מ'מוחזק', כך יבם מקבל את חלקו של האב המת בנכסי האב רק מ'מוחזק'. בשל כך, בזכיית היבם בנכסי האב, הואיל ואין חלוקה והיבם זוכה בכל הנכסים, הוא זוכה "בראוי כבמוחזק".

ניתן היה להבין כי לפי תפיסה זו, הרואה את זכיית היבם בנכסי האב המת כדין ייחודי הנובע מכך שהיבם עומד תחת האב המת, הזכייה בנכסי המת היא **תוצאת היבום**: הואיל והיבם 'קם תחת אחיו', בכך שהוא יבם את אשתו, הוא גם זוכה בנכסיו. אולם, מדברי רש"י עולה לא כך.

הגמרא בתחילת הפרק השני אומרת כי אין מקום לחשוב שמייבם רק אח מן האב ומן האם:

¹ על פי האמור, רש"י מקבל את תפיסתו העקרונית של בה"ג בשיטת רבי יהודה, אך לשיטתו חלקים על תפיסה זו; ועי' רמב"ן [שם] המקשה על רש"י מדברי הגמרא [מ]. בשיטת רבי יהודה: "מידי יקום על שם אביו כתיב? יקום על שם אחיו כתיב", אך לדברי רש"י אין ללמוד מן האמור בשיטת רבי יהודה על שיטת רבנן. [ועי' ריטב"א [כד: ד"ה ופרקינן] וביאור הגר"א [קסג, ז] המעירים כי לשיטת רש"י דברי הגמרא אמורים בשיטת רבי יהודה בלבד].

² דברי מהר"י וייל הובאו על ידי הרמ"א [קסג, א], הטוען כי הריב"ש [סי' תע] חולק על מהר"י וייל (והרמ"א מכריע כדברי הריב"ש). ועי' בית שמואל [שם, ס"ק ב] וביאור הגר"א [שם, ס"ק ח] החולקים וטוענים שאין מחלוקת ביניהם.

והא מהיכא תיתי, **יבום בנחלה תלא רחמנא**, ונחלה מן האב ולא מן האם. [יבמות יז:]

רש"י כותב בביאור דברי הגמרא:

והא יבום בנחלה תליא רחמנא, דכתיב 'יקום על שם אחיו המת', ואוקמינן לקמן 'על שם אחיו' – לנחלה, שירש המייבם כל נכסי המת ואין אחיו חולקין עמו.

[רש"י שם, ד"ה והא מהיכא]

לדבריו, מכך שהיבם זוכה בנחלת אחיו יש ללמוד שיבום שייך באחוה שיש בה ירושה – אחים מן האב.

הרמב"ן חולק על פירוש רש"י:

מהתם ליכא למילף אלא שהיבם יורש נכסי אחיו ונחלה תלויה ביבום, וכשם שאין אחים מן האב חולקין עמו, שכיון שיבם זכה, אף באחיו מן האם שאינו ראוי לירש אפשר שאם קדם זכה. [רמב"ן שם, ד"ה הא מהיכא]

לטענת הרמב"ן, זכיית היבם בנחלת אחיו אינה מלמדת שיבום תלוי בנחלה, אלא להיפך: הנחלה תלויה ביבום, ולכן היבם זוכה בנחלת אחיו המת. ואם כן, לא ניתן ללמוד מדין זה שהאחוה האמורה לגבי יבום היא דווקא באחים מן האב.³

בניגוד לשיטת הרמב"ן, מדברי רש"י עולה כי זכיית היבם בנחלת אחיו אינה **תוצאת היבום**, אלא היא **חלק ממעשה היבום**: הקמת שם האח המת נעשית על ידי הזכייה בנחלתו.

הגדרה זו מפורשת בדברי רש"י בפירושו למגילת רות:

'להקים שם המת על נחלתו' – מתוך שאשתו יוצאה ובאה בנחלה ומכנסת ומוציאה, אומרים: 'זאת היתה אשת מחלון', שמו נזכר עליה. [רות ד, י]

רש"י רואה את 'הקמת שם המת' כנעשית על ידי לקיחת אשת המת לאישה וזכייה בנחלתו; על ידי שני מעשים אלו, אשת המת ממשיכה להתהלך בנחלת המת, וכך שמו של המת ממשיך להיזכר ולהתקיים.⁴

נראה להעמיק דברים אלו. כאמור, לפי רש"י, היבם 'קם תחת אחיו' וממשיך אותו. באופן זה, לקיחת אשתו והזכייה בנחלתו הם חלק ממגמה אחת: יצירת המשכיות לאח המת על ידי היבום.⁵

הערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

השיעור מוקדש לעילוי נשמת רחל בת יצחק וולטרס ז"ל

ולעילוי נשמת אברהם בן צבי פייר ז"ל

³ על פי דרכו, הרמב"ן מבאר את דברי הגמרא [שם] באופן אחר.

⁴ עי' רבנו בחיי [דברים כה, ט] המבאר את משמעות הזכייה בנחלת המת באופן שונה: "ועל דרך הפשט בטעם מצות היבום, כדי שישאר הממון בבית המת ולא ימשול זר על אשתו ועל נכסיו... כי בזה אומדין דעתו של מת כי הוא רוצה שימשול אחיו על נכסיו ועל אשתו יותר מאחר כיון שאין לו זרע שיירשנו". [וע"ע אברבנאל [שם] "ואפשר לומר עוד..."] וערוך השולחן [קסג, ב] לביאורים נוספים.

⁵ דברים אלו מתאימים להבנה שהמצוה היא בעצם לקיחת אשת המת לאישה; בשיעור הקודם [גדר מצות היבום] התבאר שנחלקו בכך הראשונים, ודברי הרמב"ן בגדר מצות היבום מתאימים לדבריו דלעיל לגבי ירושת היבם, וע"ע בשיעור הראשון [מבוא למצות יבום].